

CONSTRUCȚIA RETORICĂ A *FRICII* ÎN *LEGENDA DUMINICII*

LA CONSTRUCTION RHETORIQUE DE LA *PEUR* EN *LEGENDA DUMINICII*

(Résumé)

L'article remet en discussion la fonction discursive des émotions. On soutient l'idée que tous les textes impliquent une dimension subjective, qui établit la relation entre un message et le récepteur virtuel. De ce point de vue, on propose une analyse rhétorique-stylistique de la composante affective présente dans un texte représentatif pour la culture roumaine ancienne, *Legenda duminicii*. L'affect prototypique qui domine la construction pathémique du texte est *la peur* (roum. *frică*), émotion couramment activée dans le contexte religieux et, plus largement, dans le cadre culturel et mentalitaire de l'ancienne époque. Méthodologiquement, l'analyse a pour but l'identification des marqueurs et des mécanismes pathémiques, lexico-sémantiques et rhétorique-stylistiques, par lesquels l'affect *peur* (*frică*) est focalisé dans l'espace pluridimensionnel du texte (et du contexte où il s'intègre). L'analyse met en évidence le rôle essentiel et définitoire que la composante pathétique peut le détenir dans la construction rhétorique d'un discours et l'étroite relation avec le contexte culturel spécifique, qui valorise affectivement certains topiques.

Cuvinte-cheie: afectivitate, pathos – pathemizare, micro-scenariu afectiv, tipar retoric, repetiție.

Mots-clés: affectivité, pathos – pathémisation, micro-scénario affectif, schéma rhétorique, répétition.

1. Preliminarii teoretice. Funcționarea retoric-argumentativă a emoției

Problema funcționării retoric-discursive a emoțiilor este o temă care cunoaște un viu interes în literatura de specialitate din ultimii ani, implicând o redescoperire și o reinterpretare a principiilor de bază ale retoricii antice.

Rolul retoric-argumentativ de tip special al afectelor la nivelul unui discurs a fost, pe de o parte, contestat, pe de altă parte, susținut și justificat cu date oferite de discipline conexe și complementare, care iau în discuție atât componenta lingvistică, a enunțului propriu-zis, cât și dimensiunea extralingvistică, contextul mai larg al enunțării (caracterizat prin anumite trăsături sociologice, psihologice, antropologice și culturale)¹.

Premisa fundamentală este aceea că orice discurs implică o componentă subiectiv-afectivă, care delimitează relația dintre emițător, receptor și mesaj; această dimensiune se poate actualiza sub forma unui mecanism retoric-argumentativ de forță, putând determina întreaga construcție a discursului în cauză. Altfel spus, efectul pathemic vizat² (Charaudeau 2000: 140) impune o anumită organizare de ansamblu a discursului și o anumită selecție a mijloacelor de expresie, în acord cu subiectul și cu fundalul cultural și mental pe care se proiectează; în termenii retoricii clasice, selecția *pathosului* drept mecanism argumentativ de bază poate determina o anumită reprezentare în plan sintagmatic (*dispositio*) și paradigmatic (*elocutio*) (o anume compoziție/structurare a materialului în economia discursului în cauză, căreia îi corespunde o anume selecție lexicală și figurativă).

Din această perspectivă, în analiza discursivă a emoțiilor trebuie avute în vedere două dimensiuni specifice acestora:

(1) dimensiunea **cognitivă, intențională**. Emoțiile nu sunt simple pulsuni organice, ci modalități specifice de *evalua*re a realității. În cazul emoțiilor se vorbește de *raționalitate subiectivă* (Charaudeau 2000: 130).

(2) dimensiunea **culturală**. Emoțiile se înscriu într-un **cadru social-cultural** determinat, variabil diacronic și diatopic; emoțiile sunt forme de evaluare a individului, dar în strânsă dependență de cadrul cultural, de valorile comunitare și de normele sociale și de evaluare afectivă care ghidează la un moment dat o societate.

La nivel discursiv, elementele cu potențial afectogen, *pathemele*, se pot actualiza într-o dublă ipostază³:

¹ Pentru o sinteză a problematicii afectivității din perspectivă interdisciplinară, vezi Stoica 2012 b: 17-111.

² *Pathosul*, dimensiune retorică fundamentală, orientată către receptor, implică actualizarea discursivă a emoției și este decodabil pe baza prezenței unor mecanisme de *pathemizare*. Charaudeau (2000: 140) propune introducerea *efectului de pathemizare*, dependent de contextul în care apare, în categoria altor posibile efecte paralele generate de un enunț: cognitiv, pragmatic, axiologic etc. *Pathemizarea* este efectul obținut prin selecția anumitor *topoi* cu *potențial afectogen*, proiectați pe fundalul *cultural* și *mental* activ la un moment dat într-o comunitate și puși în valoare prin selecția atentă a elementelor *lexicale* și a *mijloacelor retorice* (Stoica 2012 b: 85).

³ Vezi și Stoica 2010: 182-185.

(a) *explicit, lexicalizat (emoție denotată*, Kerbrat-Orecchioni 2000; *descrisă (described emotion)* Ungerer 1997, *désignation directe de l'émotion*, Plantin 1998); în acest caz emoțiile sunt indicate direct prin cuvinte aparținând câmpului lexico-semantic al afectivității: *dragoste, ură, mânie* etc., conturând în mod transparent un univers afectiv specific (disforic/euforic);

(b) *implicit, nelexicalizat: emoție reconstituibilă contextual (conotată; evocată (invoked emotion)* Ungerer 1997, *désignation indirecte de l'émotion*, Plantin 1998, vezi și Plantin 2011: 142-159). În acest caz, informația afectivă trebuie reperată și recuperată printr-o analiză efectuată pe două paliere constitutive și complementare: lexical și stilistic, delimitând la nivel discursiv două tipuri de *marcatori pathemici*:

a. lexicali: cuvinte fără componenta semică *afectiv*, dar cu potențial afectogen: termeni conotați la nivel endoxal cu valoare afectivă disforică (așa-numitul „vocabular al dezastrului” (*“disaster” vocabulary*, Ungerer 1997: 314-315) (ex.: *moarte, victimă*), termeni marcați euforic (ex.: *libertate, viață*); adjective/adverbe evaluative afective (disforic/euforic) (*inadmisibil, îngrozitor* etc.); cuantificatori (cu funcție de amplificare/intensificare) (adverbe, numerale, pronume etc.): *mii, sute, an de an, toți, mulți, puțini, nimeni, niciunul* etc.; deictice spațiale sau temporale (*acum, aici* etc.), care precizează, de cele mai multe ori, poziția sursei afectogene în raport cu subiectul implicat etc.

b. retoric-stilistici: enunțuri care nu conțin termeni pathemizatori, dar care pot produce efect pathemic, prin activarea unor mecanisme stilistice variate (figuri de construcție, figuri semantice; figuri de gândire etc.)⁴.

Toți acești indici de pathemizare permit reconstituirea unui fundal afectiv, dominat de anumite afecte (euforice sau disforice), specific discursului în cauză, urmărind inducerea strategică a unei anumite stări afective destinatarului/receptorului, în acord cu tema de discuție (*inferența emoțională*, în termenii lui F. Ungerer⁵ (1997: 314 ș.u.) și cu scopul extradiscursiv urmărit.

2. Construcția retorică a fricii în *Legenda duminicii*

Plecând de la aceste principii teoretice, propunem în cele ce urmează o scurtă analiză retorică-stilistică a funcționării discursive a emoției într-un text reprezentativ pentru cultura românească veche, *Legenda duminicii*. Dată fiind dimensiunea relativ extinsă a textului, analiza nu este exhaustivă, ci exponențială, având în vedere doar prima jumătate (1^r- 5^v) a textului (construit, de altfel, după cum vom vedea, după un principiu repetitiv).

⁴ Pentru detalii, vezi Stoica 2012b: 86-87.

⁵ *Inferența emoțională* presupune informația afectivă indusă unui receptor prin activarea la nivel discursiv a unui set complex de principii de identificare și funcționare a parametrului pathetic (Ungerer 1997: 307-328).

Metodologic, din punctul de vedere al analizei discursului, ne interesează:

- (a) identificarea *emoției/emoțiilor* care „colorează” discursul (cu efect pathemic);
- (b) organizarea discursivă a emoțiilor în cadrul discursului (parcursul emoțional, izotopii afective);
- (c) reperarea mărcilor și a mecanismelor pathemice, lexico-semantice și retorico-stilistice, prin care afectul/afectele sunt aduse în prim plan în spațiul pluridimensional al textului (și al contextului în care se integrează).

Am ales acest text în virtutea caracterului său reprezentativ pentru profilul cultural, mental și afectiv al epocii vechi românești. Text polifonic și polivalent, *Legenda Duminicii*⁶, se înscrie în linii largi în așa-numita literatură apocaliptică, reflectând o realitate recunoscută pentru perioada medievală: sensibilitatea religioasă. Așa cum s-a subliniat, prezența sacrului în viața cotidiană a omului vechi este normală, funcționând drept reper existențial fundamental; divinitatea este instanța autoritară, tutelară, supremă, la care indivizii umani se raportează în mod curent; modelul mental, etic-comportamental, social și individual se definește prin religie (vezi și Le Goff 1986: 7).

Dimensiunea *religioasă* reprezintă în epoca veche un topos constitutiv pentru universul mental românesc, circumscriindu-se unei *culturi* care-i atribuie o valoare *afectivă*; ca urmare, prezența componentei emotive (concretizată în marcatori de pathemizare) într-un text de tip religios are un caracter firesc, așteptat și chiar determinant pentru organizarea discursivă de ansamblu.

Textul apocrif (atestat la sfârșitul secolului al VI-lea, cunoscut și răspândit mai apoi în diverse versiuni în tot spațiul creștin european) reprezintă o epistolă atribuită lui Hristos și adresată tuturor creștinilor, cu scop moralizator. Textul reamintește câteva principii fundamentale ale dogmaticii creștine, centrate pe respectarea poruncilor divine și a regulilor de comportament moral în cadrul comunității și conține o serie de sancțiuni dure în cazul nerespectării acestor norme de conduită creștină. (Vom avea în vedere prima versiune românească a textului, datând din 1601).

În literatura critică de specialitate, a fost remarcată o anume „lipsă de compoziție a textului” (Cartoian 1974 I: 103), caracterizat prin „repetiții, lipsă de tranziție” (ibid.). Într-adevăr, la nivelul de ansamblu al structurii textului,

⁶ „la lettre relève de plusieurs genres littéraires à la fois: l’apocalyptique, l’apocryphe, la prophétie, la lettre, la sermon sur l’obligation dominicale, et le code législatif antique, lesté de bénédictions et de malédictions” (Esbroek 1989, p. 267, *apud* Timotin 2005: 257); „*Legenda Duminicii* are privilegiul de a fi un text adresat unui public foarte diversificat, a cărui difuzare nu este legată de o operă anumită: este un catehism, un text apocaliptic, o amuletă sau un talisman; îndeplinește, după caz, rolul de carte de învățătură, de predică, răspunde curiozităților privind sfârșitul lumii, este asimilat unui text care poate proteja împotriva oricărei forme de rău și, spre deosebire de molitve, nu mai impune medierea unui terț” (Timotin 2005: 266).

acesta se prezintă mai degrabă redundant, repetitiv, puțin riguros în dispunerea ideilor/temelor. Această aparentă deficiență stilistică, însă, se justifică și servește efectului primordial vizat al textului – cel pathemic. Construcția retorică a textului focalizează pregnant și insistent pathosul, iar repetițiile, recurențele, generează în plan discursiv un efect de amplificare, de suprasolicitare tematică și, implicit, afectivă. Așa cum s-a subliniat, „motivele circulației apocrifului nu trebuie căutate în virtuțile estetice ale textului, ci, mai degrabă, în temele asupra cărora insistă scrisoarea miraculoasă” (Timotin 2005: 257); tema de discurs, topicul, fundamental în construcția pathemică a unui discurs, este unul extrem de sensibil pentru mentalul afectiv al epocii vechi, ceea ce justifică succesul acestui tip de text.

În ansamblu, fiind vorba în primul rând de un text *apocaliptic*, afectul prototipic care se delimitează și care domină construcția pathemică a textului este *frica*, emoție de altfel recurent activată în context religios, pe fundalul cultural și de mentalitate al epocii vechi (Stoica 2012 b: 217-254). Frica de tip religios implică o dimensiune evaluativă specială. Evenimentul stimul nu mai este atât un pericol real sau iminent (cauză afectogenă standard⁷), cât încălcarea unor norme active în raportul autoritar *divin-uman*. *Frica* în context religios este determinată frecvent de viziunea escatologică curentă în epoca veche, care acorda divinității o forță punitivă amenințătoare (menită să determine un comportament uman în conformitate cu normele etico-religioase active)⁸.

Ca urmare, în organizarea retorică a textului avut în vedere, *frica* este afectul vizat, central și preponderent; acestuia i se asociază, însă, complementar *mânia*, cele două emoții apărând lexicalizate complementar în mod curent în textele vechi de factură religioasă, cu o distribuție bine delimitată: *frica* aparține umanului, *mânia* divinității⁹.

Din punctul de vedere al construcției retorice, aducerea în prim plan a informației afective se realizează printr-o anume actualizare a *elocuției* (lat. *elocutio*) în acord cu topicul, implicând o dublă selecție specifică: lexicală (*copia verborum*), pe de o parte, și retoric-stilistică (*copia figurarum*), pe de altă parte. Ca urmare, emoția cunoaște la nivelul textului dubla ipostază: explicit-lexicalizată, dar, mai ales, implicit-nelexicalizată, reconstruită, pe baza unor termeni cu potențial afectogen, inserați în structuri retoric-stilistice

⁷ *Frica* este în sens prototipic o emoție primară, epistemic-anticipativă (cf. tipologia afectelor la Gordon 1994), definibilă ca *energie psihică subiectivă, cognitiv-evaluativă, polarizată, puternic activ-motivațională, însoțită de manifestări somatic-comportamentale, declanșată de un stimul afectogen activ, neașteptat, cu intensitate mare sau explozivă și durată relativ scurtă* (Stoica 2012 b: 221).

⁸ Problema a mai fost discutată în Constantinescu/Stoica/Uță-Bărbulescu 2010, Stoica 2012 a, vezi și Mazilu 2001.

⁹ Pentru detalii, vezi Stoica 2012 a.

expresiv-intensive, axate pe figuri de construcție și tropi, care valorifică pathosul. Distribuția pathemelor delimitează astfel un univers afectiv profund disforic, centrat pe topicul afectiv mai larg al *suferinței*.

Mecanismul retoric fundamental este cel cumulativ, al amplificării prin repetiție, vizând o suprasolicitare emoțională. Se delimitează, astfel, de-a lungul întregului text, un (micro-)scenariu repetitiv, circumscris de izotopii afective, care indică un anume parcurs afectiv. Schema textuală implică reluarea unui tipar retoric și presupune următoarele elemente:

/afirmarea dispoziției (sacre): **normele** religioase și de conduită socio-etică, recomandate de dogma religioasă → **încălcarea**/nerespectarea codului moral-religios [deja actualizată și/sau virtuală] → sfidarea autorității divine → **mânia divină** → **sancțiunea**/pedeapsa [sancțiune morală / sancțiune fizică] → **suferință**. Afecte generate: **frică** (colateral *vinovăție, milă, pocăință*).

Epistola indică explicit, încă de la început, emoția vizată, așteptată și justificată în contextul religios al epocii vechi; lexicalizarea este directă și amplificată intensiv prin colocația cu adjectivul *mare*:

(1) „Au lăsat den ceriu la Ierusalim cuvântu și spunere cu **frică** mare” (1^r).

În continuare, afectul religios *frică* este implicit, reconstruibil și nuanțat prin schema textuală mai sus amintită.

Primul pasaj include elementele principale ale scenariului afectiv: [afirmarea normei] – nivel general (*cuvântul scripturii*) + [nerespectarea] și [sancțiunea]; mecanismul pathemic de bază este cel retoric-stilistic, cu accent pe figurile sintactice, pe frazarea dinamică, prin juxtapunere sau joncțiune repetitivă; repetiția se realizează ca anadiploză sau anaforic:

(2) „Tremeș și a treia scriptură, multe lucrure și seamne lăsaiu spre **voi**, e **voi nu-și vă încredzūt** și **nu** vă **pocăit**, **nece** cuvântul îngerului meu **n-ați ascultatu**, **nece înțeleasetu**” (1^v)

(2') → /**sancțiune**/

„Ceriul și pământul se va schimba, iară cuvântul meu nu va trece în veacu” (1^v).

În anunțarea sancțiunii, ceea ce se remarcă este formularea de tip sentență, cu un puternic caracter alethic, imuabil și incotenstabil; se remarcă și jocul timpurilor verbale: trecut vs. viitor, timpuri reale, focalizând ideea unui adevăr universal, direct verificabil.

Scenariul retoric-argumentativ afectiv continuă cu o detaliere a sancțiunii divine:

(2^r) /justificare/ (că); /încălcarea normei / – nivel general (dereptu faptele voastre celea multe) → /sancțiune – explicitare/ – afect vizat /suferință/ → /frică/

„Că, dereptu faptele voastre celea multe, eu voi lăsa și voiu tremete **ierni greale și geruri și foamete și lăcuste și omide și tuse rea**”. (1^r – 2^r)

În acest pasaj, efectul pathemic este amplificat prin lexicalizare; elementele lexicale sunt termeni cu potențial afectogen, care permit reconstruirea unui univers afectiv profund disforic; decodarea este concretă, afectul anunțat implicit fiind *suferința (fizică)*. Afectul vizat/generat imediat este *frica: ierni greale, geruri* [~ frig]; *foamete, lăcuste, omide* [~ foame]; *tuse rea* [~ boală]. Ca și mai sus, mecanismul sintactic de focalizare, cu funcție intensificatoare este repetiția conectorului *și...și...și...și*.

Pasajul imediat următor (3) reia schema-tip /normă/–/încălcare/ → /sancțiune/, însă, în acest caz, schema este particularizată: norma este *mila/milostenie* (afect recomandat de dogma creștină), iar încălcarea este (păcatul) *nemilei*):

(3) /normă – nivel particular – mila/; /încălcarea normei/ – afect secundar vizat – /mila/

„[Derep]//t ce nu aveți milă. **Mișeii plângu** după voi e voi nu-i **miluiți**. **Pre Dzeu**, sântu limbi cealea ce n-au leage, **acelea** încă dau **milostenie**, e voi **milostenie nu aveți!**” (2^r).

Pasajul mizează pe suprasolicitarea afectivă, afectul central fiind *mila*, emoție care se înscrie în registrul moral-afectiv recomandat de dogma creștină; ea este adusă în prim plan explicit, prin lexicalizare directă, cumulativă, prin mecanismul retoric al parygmenonului/repetiției lexicale: *milă, milui, milostenie*, dar și implicit: (a) pe de o parte prin lexicalizare: prezența unor termeni de conduită emoțional-expresivă: *plâng*, sau cu potențial afectiv disforic: *mișeii*, (b) pe de altă parte, prin construcția retoric-empfatică a frazelor: figura de bază rămâne paralelismul sintactic, în cadrul căruia anadiploza focalizează intensiv și în oglindă destinatarul (*voi*) și afectul-normă vizat *milostenie*, în structuri negative, antitetice: *acelea dau,voi nu aveți*. Efectul pathemic intensiv-expresiv este amplificat prin construcția dinamică a întregului pasaj, care asociază frazele scurte, afirmative cu o succesiune de fraze exclamative, reluând anaforic invocația retorică a divinității: *Pre Dzeu*.

Schema retoric-afectivă este repetitivă; ca și mai sus (2^u) tiparul include /justificare/ - /încălcarea normei/ - /sanctiune/ (particularizată ca retragere a milei divine):

(3^u) /justificare/ - /încălcarea normei/ - nivel general → /sanctiune/ - afect vizat - /suferință/ → /frică/

„Pre Dzeu, leamneloru-vă dedu plod de rodescu;

dereptu faptele voastre cealea realele iară le **voiu seca**.

Și, dereptu greșalele voastre cealea multele, râurele și izvoarele **voiu seca**, și,

Prin fărădelegea voastră ceaea multa, înțeleageți, **nemândrilor**, că **nu** simțeți **înțelepți!**” (2^{r-v}).

Mecanismul pathemic fundamental de amplificare rămâne repetiția: lexicală – *voiu seca* – sau lexico-semantică: asocierea sintagmatică a sinonimelor (*ne*)mândru – *nu... înțelept*, focalizând cuvinte cu potențial afectiv disforic; efectul intensiv-expresiv este potențat prin adresarea directă, prin succesiunea propozițiilor scurte, coordonate. Afectul care se poate reconstrui este *suferința* și, odată cu el, *frica*.

Pathosul este intensificat treptat prin climax retoric-expresiv. Următorul pasaj (4-5), mai amplu, structurat, la nivel frastic, interogativ și exclamativ, focalizează ideea nerespectării normei divine; se remarcă anafora elementelor lexicale negative: *nu știți, neînțelepților*, dar și repetiția circulară a verbelor (cu jocul morfologic al timpurilor verbale – trecut-prezent) *nu le ținrutu, nu le ascultat/ nu le țineți, nu le ascultați*, care creează un efect pathemic disforic:

(4) /normă – nivel general/; /încălcarea normei/

„Dedu-vă leage, *nece* o dzisă de-ale meale **nu feacetu și nu le ținrutu și nu le ascultat**” (2^v).

(4^u) /normă – nivel particular – respectarea zilelor de vineri și duminică/ + /justificare/; /încălcarea normei/ – afecte secundare vizate – /milă/, /-recunoștință/ → /vinovăție-ruşine/; /reafirmarea normei/

„**Nu știți, neînțelepților**, că în Vererea Mare ainte feciu omu întâie, Adamu, de-l feciu în chipul mieu?

Nu știți, neînțelepților, că *sfânta dumenrecă* mearse arhaghel Gavrilu în cetatea Naza<re>tului de spuse ceii *feate preacurate* că va naște Hristos?

Sfânta dumeracă mă botedzaiu la apa Iordanului cu *Sfântul Ioan* și *miru sfântu* vă dediu *voao* leage, e *voi* scriptura **nu ținreți și nu ascultați!**

Nu știți că *sfânta dumeracă* voiu giudeca viii și morții?

Nu știți că Venerarea Mare eu mă răstigniiu printru voi, cu sulița mă împunseră în coaste, cu trestie mă ucidea pre capu, e în mâru și în picioare ei-mi bătură găvoazde e cu oțăt și cu fiuare mă adăpară, dreptu să lasu voao leage, și mă lasaiu în ticală?

Drept ce **nu aleageți sfânta dumerecă** și să aleageți **sfânta venreri**, ce **lucrați sfânta dumerecă?**

Pre Dzeu, am lăsatu voao șase dzile de lucru, iară **sfânta dumerecă să nu lucre**, ce să să **ceaie** de păcate, câte au faptu într-aceale șase dzile!” (2^v-3^r).

În acest pasaj mai amplu, emoțiile reconstituibile sunt unele colaterale *fricii* în contextul religios: pe de o parte, este *rușinea/vinovăția*, implicit decodată la nivel lexical, prin prezența unor termeni ce trimit la un domeniu sacru de referință, validat euforic, pozitiv (crearea omului, Bunavestire, botezul lui Iisus): *sfânta dumerecă* (repetat), *miru sfânt*, *feate preacurate*, *mă botedzaiu*; pe de altă parte, *rușinea/vinovăția* asociată *milei*; pathemizarea se obține prin selecția unor termeni cu potențial afectiv disforic, care refac scena sacrificiului hristic, circumscriși unui vocabular al *suferinței*: *mă răstignii*, *suliță*, *mă împunseră*, *mă ucidea*, *bătură găvoazde*, *oțet*, *fiuare* etc., într-o succesiune descriind un climax intensiv, care culminează (pe poziția finală, forte, interogativă) cu un termen afectiv propriu-zis, *ticală* „suferință”. Realitatea descrisă este *generozitatea divină* (implicând afectiv *dragoste*); afectul vizat este *nerecunoștința umană*, de unde *vinovăția*; a se remarca, de asemenea, jocul opozitiv al prunumelor : *mă, mieu – voi, voao*.

Următorul pasaj (4°), mai amplu, aduce în prim plan sancțiunea, expresie a mâniei divine, menită să impresioneze prin activarea suplimentară a unor centri afectivi sensibili ai mentalității religioase populare, tradiționale; impactul emoțional este, astfel, amplificat.

Inventarul sancțiunilor divine este unul recognoscibil la nivelul doxei epocii vechi, fiind recurent în literatura escatologică de tip religios (dogmatică, scripturistică, dar și apocrifă) sau în reprezentările plastice, iconografice¹⁰. Pedepsa sacră (pentru neascultare) poate implica o suferință fizică, concretă, refuzul odihnei veșnice, exsanguinarea (sângele – seva vieții), dar și suferințe spirituale: retragerea protecției/dragostei divine; refuzul comuniunii cu

¹⁰ Într-o analiză de detaliu dedicată unui apocrif similar, *Apocalipsul Maicii Domnului*, se remarcă acest caracter stereotip al inventarului de sancțiuni divine: „[apocriful] trebuia să răspundă orizontului de așteptare al unui public nu foarte elevat, care să se lase impresionat de imaginarul înfricoșător etalat, fără a-și pune serios problema caracterului canonic și veridic al textului. [...] textul trebuia să fie alcătuit din elemente recognoscibile; chinurile păcătoșilor descrise în *Călătoria Maicii Domnului la iad* nu conțin elemente originale față de reprezentările infernale curente așa cum apar ele în iconografie sau în alte texte de aceeași factură” (Dima 2012: 186).

Dumnezeu, al hierofaniei (sanctiunea cu cele mai grave consecințe, pentru că implică anularea șansei la mântuire, Mazilu 2001: 338)¹¹.

(4°) **sanctiune** – afect vizat - /*suferință*/ → /*frică*/

(a) [suferința iadului]

„Iară cela ce *va lucra sfânta dumerecă*, acelaia să dosească *focul de veac*, unde *vor scrâșca cu dinții* și în *viermii ceia neadormiți*.

E cela ce va ținrea și va cesti și va posti cu *curăție*, acelaia se va da *dulceața raiului*” (3^v)

(b) [anathema divină]

„Și voi șede în *scaunul slavei mele* și voi blăstăma cu *măra mea* ceaea *înralta* și cu *scaunul mieu* cela *sfântul*” (3^v)

(c) [exsangvinarea]

„Ce voi nu veți țirea și nu ve//ți cinsti *sfânta dumerecă* și *sfinții miei* ceia *marii*, e eu voi lăsa, *dereptu necredința voastră*, *fieri iuți* și *șărpi cu câte doao capete* și *gurile* lor de *focu* vor fi, de *voru suge trupurele voastre*” (4^r).

(d) [anathema divină]; [reafirmarea normei; prohibiția]

„Și să fie blăstematu omul cela ce nu-ș va lăsa lucrul său simbătă denr-al noale ceas pânără luri demenreață de să meargă la beserecă cu toată fomeaia seara și demenreața și la letughie de să se roage cu *frică* / cenreși cu greșalele sale. Iară miercurea și venreri să postiți și să le ținreți cu *curăție* și să *slăviți* numele miu. Aceluia i se va da *dulceața raiului*” (4^{r-v}).

(e) [ploaia de foc]

„Iară, se nu le ținruretu și scriptura sfântă să nu o ascultaret, așa-mi agiute *brațele mele* și *veșmântul miu* cela ce stă asupra *mea* și *cunurura* ceaea *sfântă* ce stă în *capul miu* cela preacuratul, alte tremeate nu voi tremeate la voi, ce voi *deșchide ceriul* de voi lăsa o *ploaie de foc* // în luna lui priere, a șaptesprădzece dzi, de *va arde plodul* de spre *pământu totu*” (4^{v-5^r})

¹¹ Pentru o analiză retoric-pragmatică a blestemului ca parte integrantă, convențională, a formularului dispozițiilor testamentare în epoca veche, vezi Constantinescu/Stoica/Uță-Bărbulescu 2010.

(f) [exangvinarea; interzicerea odihnei veșnice]

„Și *voiu tremeate* iară spre voi niște *pasări cu capetele cât de bou și peanele lor* vor fi *ca o cosiță de muiarea despletită*, de *voru suga sângele* den trupurele voastre de veți fi *ca nește icoane*. Și veți merge la murmântele morțiloro voștri de *veți plânge* și veți dzice: „*Jeșiți, morți, de priimiți și noi la voi, că nu putem răbda ceaste fieri iuți!*”, de veți vedea atunce că e ținutul meu / tutindiri.” (5^{r-v})

(g) [întunericul veșnic]

„Și *voiu întoarce lumina soarelui* de cătră voi de va fi *întunrearecu* de *vă veți giunghea* aden voi” (5^v).

(h) [retragerea protecției/ dragostei divine; refuzul hierofaniei]

„Și *voiu tremeate* glas din ceriu cu *mânie și-m voiu întoarce fața de cătră voi* să nu audzu *plângerile* voastre” (5^v).

Formal, pasajul sancțiunii divine ia aspectul unei anatheme sacre, moment în care climaxul intensiv-expresiv atinge punctul maxim. Textul conține un blestem extins, pasaj discursiv stereotip și recurent în epoca veche (parte obligatorie din formularul standard al dispozițiilor testamentare). Formula explicită de anunțare a sancțiunii (*să fie blestemat omul...*, *voiu blestema*), elementele descriptive care conturează imaginea divinității mânioase, inventarul de pedepse sacre, toate se înscriu și se subordonează, așadar, unui tip discursiv stereotip, ușor recognoscibil. Însă, în apocriful analizat, pasajul anathemei divine nu este unul minimal (așa cum se întâmplă în economia tipică a textului testamentar), ci reprezintă partea esențială, reluată sub diverse forme până la finalul textului, de maximă forță discursivă, unde se focalizează întreaga intensitate pathemică.

Forța imprecăției divine este o expresie a voinței și autorității sacre, iar accentul intensiv-expresiv este maxim; a se remarca, astfel, reprezentarea detaliată a divinității cu toate atributele exterioare definitorii (*capul, brațele, mâra*) și de autoritate (*scaunul, mâra, veșmântul, cununa*); colocațiile adjectivale *înalt, sfânt, preacurat, slavă*, ca și prezența redundantă, emfatică, a posesivelor focalizează ideea de autoritate și forță. Afectele generate sunt */respect/* (reconstruibil) și */frică/*, lexicalizat direct, explicit: *să să roage cu frică* ((b), (d)).

Schema discursivă se desfășoară după un principiu repetitiv-alternativ: o sancțiune este urmată de anunțarea anathemei sacre (b), urmată la rândul ei de o altă sancțiune (sau reluarea aceleiași sancțiuni, într-o formă extinsă: c, f), cu o reafirmare a blestemului divin (d).

În tot acest fragment, pathemizarea se realizează indirect, implicit, prin apelul la anumite mecanisme lexico-semantice și stilistice de amplificare afectivă.

Lexical, se remarcă cuvintele cu potențial afectiv disforic (încadrându-se în așa-numitul vocabular al „dezastrului”, vezi *supra*), ce actualizează principiul homocentric (*viață* sau *moarte*) (Ungerer 1997: 314-315), esențial în conturarea inferenței emoționale a receptorului; acesta face referire la un imaginar creștin tradițional, recurent, reconstituind *spaimele escatologice* (**e**): (*ploaie de foc, a arde*) sau *chinurile iadului* (**a**): *focul, scrâșca cu dinții, viermii* [→ suferință fizică]; de asemenea, colocațiile calificative, actualizând în plan semantic trăsătura *leternl*, emfatizează ideea suferinței continue, neîntrerupte: *de veac, neadormiți*.

Un mecanism stilistic de intensificare expresivă este și antiteza, plasând în opoziție cele două dimensiuni ale spațiului sacru: iadul – raiul: *focul de veac* vs. *dulceața raiului* (**a**); este vorba de stereotipii lexicale, care conturează izotopia afectivă *suferință* → *nefericire eternă*; *bucurie, plăcere* → *fericire veșnică*.

Pathemizarea disforică este hipermarcată în special în tratarea motivului apocaliptic stereotip al exsangvinării; acesta este introdus (**c**) și reluat în detaliu, amplificat și dramatizat într-un pasaj particular (**f**), unitar din punct de vedere stilistic.

Încărcătura afectivă este amplificată prin apelul la imagini concrete, vizuale, care refac un scenariu escatologic bine fixat în mentalitatea tradițională, actualizând sancțiunea aspră a exsangvinării cu refuzul odihnei veșnice.

Frica se poate reconstitui lexical, prin termeni validați afectiv disforic în context religios, trimițând la un bestiar cu potențial afectogen profund negativ: *fieri iuți, șărpi cu două capete* (**c**), *păsări cu capete cât de bou* (**f**), indicând suferința fizică: *vor suge trupurile voastre* (**c**), reluat mai explicit în pasajul (**f**): *vor suge sângele din trupurile voastre*. În acest al doilea fragment, se delimitează o izotopie afectivă a *fricii*, indicată și de prezența suplimentară, explicită, a unor termeni afectivi propriu-ziși (*a răbda*) sau de conduită emoțional-expresivă disforică (*a plânge, plângeri*). Totodată, efectul pathemic este intensificat retoric-stilistic prin prezența comparațiilor concrete, expresive, mizând pe forța detaliului vizual; elementele cu care se face analogia trimit la un univers referențial familiar (domestic/familial/religios), ușor recognoscibil, subiectiv și încărcat afectiv (*cât de bou, ca o costiță de muiare despletită, ca nește icoane*). Intensificarea pathemică este potențată și prin prezența stilului direct, frază imperativă, exclamativă, cu efect de dramatizare: *Ieșiți, morți, de priimiți și noi la voi...* Ca de-a lungul întregului text, afectul indirect descris este *suferința*, iar cel vizat este *frica*.

În finalul acestui pasaj, într-un climax intensiv-afectiv, se adaugă alte două pedepse care se înscriu în seria obișnuită a sancțiunilor escatologice,

amplificând efectul emoțional și accentuând *frica*: trecerea se face dinspre sancțiunea fizică: întunericul veșnic – moarte (**g**) (unde emoția este reconstituibilă lexical, prin elemente cu potențial afectogen disforic: *voi întoarce lumina soarelui - întunrearecu, vă veți giunghea aden voi*) – spre cea spirituală (**h**): retragerea protecției/a dragostei divine și, implicit, refuzul hierofaniei – sancțiunea maximă (vezi *supra*, Mazilu 2001: 331): *-m voiu întoarce fața de cătră voi, să nu audzu* – formă de manifestare a *mâniei* divine, explicit lexicalizate: „cu *mânie*”.

Fragmentul se încheie interogativ-negativ, cu reafirmarea circulară, sintetică, a normei, a dispoziției divine:

(5) [reafirmarea normei]

„Pren ce nu *cinstiți sfânta dumerecă și sfinții miei?*” (5^v).

După cum se poate observa, forța pathemică a textului în discuție mizează pe efectul intensiv al repetiției ca mecanism general. Schema textuală/microscenariul afectiv mai sus anunțat(ă): *normă – încălcarea normei – [mânia divină] – sancțiune* (particularizată sub forma *anathemei sacre*) → *suferință – frică* – este reluat(ă) și în continuare, de-a lungul întregului text apocrif (și în 6^r-10^r), într-o construcție discursivă repetitivă și, în aparență, redundantă. Întregul text reafirmă și reia pathemizat elemente stereotipe ale dogmaticii creștine tradiționale bine integrate în reprezentările mentale ale omului vechi. Structurile stereotipe, pe alocuri clișeizate, atât la nivelul expresiei, cât și la nivelul sensurilor endoxale, devin mecanisme argumentative, pe de o parte, ușor manevrabile, pe de altă parte, ușor reperabile, recognoscibile, putând convinge prin caracterul familiar. Pathosul este amplificat prin inovațiile lexical-stilistice ale acestei scheme stereotipe.

3. Concluzii

Analiza de față repune în discuție și subliniază importanța dimensiunii pathetice în organizarea și funcționarea discursivă a unui text și, în mod special, rolul argumentativ de tip special deținut de componenta afectivă. Afectele devin mecanisme argumentative forte atunci când se subordonează unui topic discursiv și unui context cultural/mental care justifică intrinsec o validare afectiv-subiectivă (așa cum este dimensiunea *religioasă* în epoca veche românească).

Această funcționare specifică a pathosului este confirmată de analiza avută în vedere. În *Legenda duminicii*, pathosul este dimensiunea retoric-argumentativă dominantă și determină întreaga organizare textual-discursivă. Tiparul compozițional repetitiv, mizând pe amplificarea prin adăugire, aparentul

caracter stilistic redundant, „lipsa de compoziție”, sunt rezultatul focalizării componentei afective. Importantă nu este urmarea unui tipar structural bine definit, obligatoriu „coerent”, ci impactul intensiv-expresiv obținut prin amplificare, acumulare. Așadar, justificarea și scopul discursiv primordial este *pathemizarea*, iar o modalitate eficientă de pathemizare este reiterarea unui micro-scenariu afectiv, focalizând un anume univers de credințe (Charaudeau 2000: 130-131) bine fixat în mentalitatea populară (un imaginar religios familiar valorizat afectiv). Asemenea multor apocrife religioase, adeseori polifonice, *Legenda Duminicii* este, printre altele, un text moralizator, o carte de educație moral-religioasă, având drept țintă „educarea” în spirit creștin, prin reactivarea unui anume comportament în acord cu norma religioasă. Acest scop *extradiscursiv* se poate atinge prin activarea unor mecanisme *discursive* de pathemizare, având în centru afectul *frică* de tip *religios*, emoție *hiperconceptualizată* în epoca veche (reflectând o anumită mentalitate circumscrisă cultural și istoric, vezi Stoica 2012 b: 218-254). După cum s-a putut observa, acest afect este reperabil de-a lungul întregului text atât prin lexicalizare directă, dar, mai ales, prin lexicalizare indirectă și prin mecanisme retorico-stilistice.

Pathosul constituie, așadar, o dimensiune constitutivă a oricărui text; rolul și locul pathosului în plan discursiv este esențial, putând impune nu numai o anumită selecție a mijloacelor lexicale sau stilistice, ci și organizarea de ansamblu, construcția întregului text. Topicul și fundalul cultural-mental pe care acesta se proiectează pot determina în mod definitoriu funcționarea retoric-discursivă specifică.

SURSE

Legenda Duminicii, studiu monografic, ediție și glosar de Emanuela Timotin, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2005.

BIBLIOGRAFIE

- Cartoian, Nicolae, 1974, *Cărțile populare în literatura românească*, București, Editura Enciclopedică Română, 2 vol.
- Charaudeau, Patrick, 2000, „Une problématisation discursive de l’émotion”, în Plantin, Christian, Marianne Doury, Véronique Traverso (éds.) 2000: 125-155.
- Constantinescu, Mihaela, Gabriela Stoica, Oana Uță-Bărbulescu, 2010, „Le macroacte testamentaire roumain du XVIIe siècle dans l’espace européen. Stéréotypie et innovation”, *Diversité et identité culturelle en Europe*. Tome 7/1, București, Editura Muzeului Literaturii Române, p. 65-98.

- Dima, Cristina-Ioana, 2012, *Apocalipsul Maicii Domnului*, studiu monografic, ediție și glosar, București, Editura Academiei.
- van Esbroek, M., „La lettre sur le dimanche, descendue du ciel”, în *Analecta Bollandina*, CVII, 1989, p. 267-284.
- Le Goff, Jacques, 1986, *Pentru un alt ev mediu*, București, Editura Meridiane.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 2000, „Quelle place pour les émotions dans la linguistique du XXe siècle? Rémarques et aperçus”, în Plantin, Christian, Marianne Doury, Véronique Traverso (éds.) 1997: 33-74.
- Mazilu, Dan Horia, 2001, *O istorie a blestemului*, Iași, Editura Polirom.
- Plantin, Christian, 1998, „Les raisons des émotions”, în Bondi, M. (ed.), *Forms of argumentative discourse/ Per un'analisi linguistica dell'argomentare*, Bologna, CLUEB, p. 1-29.
- Plantin, Christian, 2011, *Les bonnes raisons des émotions. Principes et méthode pour l'étude du discours émotionné*, Berna, Peter Lang.
- Platin, Christian, Marianne Doury, Véronique Traverso (éds.), 2000, *Les émotions dans les interactions*, Lyon, Presses Universitaires de Lyon.
- Stoica, Gabriela, 2010, „Afectivitatea din perspectivă retorico-argumentativă. Aplicație pe un vechi text românesc”, în *Studii și cercetări lingvistice*, LXI, nr. 2/2010, p. 192-204.
- Stoica, Gabriela, 2012a, „Afecte și lexic afectiv în context religios (secolele al XVII-lea – al XVIII-lea)”, în Constantinescu, Mihaela-Viorica, Gabriela Stoica, Oana Uță-Bărbulescu (eds.), *Modernitate și interdisciplinaritate în cercetarea lingvistică. Omagiu doamnei profesor Liliana Ionescu-Ruxăndoiu*, București, Editura Universității din București, p. 479-492.
- Stoica, Gabriela, 2012b, *Afect și afectivitate. Conceptualizare și lexicalizare în româna veche*, București, Editura Universității București.
- Timotin, Emanuela, 2005, *Legenda Duminicii*, studiu monografic, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2005.
- Ungerer, Friedrich, 1997, “Emotions and emotional language in English and German news stories”, în Niemeier, Susanne, René Dirven (eds.), *The language of emotions*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, p. 307-328.

Gabriela STOICA
Universitatea din București
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București